

ათ. წიგნები

K 19.067
2

სხენგურთი

ს ა ხ ე ლ მ წ ი ფ ლ
გ ა მ ო მ ტ ე მ ლ ო ბ ა
თ ბ ი ლ ი ს ი
1 9 5 2

798

საბ. სსრ ფიზიკური კულტურის საზოგადოებრივ-კვლევითი
ინსტიტუტი

საქართველო
თბილისი

აღ. რობაქიძე

ცხენბურთი

ძარბაზის ნაციონალური სპორტის
მართი სახეობა

K 19.067
2

საბარტველოს სსრ
სახელმწიფო გამომცემლობა
თბილისი
1952

ქვეყნმაცხოვრებელი

რედაქტორი პროფ. გ. ჩიტაია

627. 162. 708.

ცხენოსნური — ქართული ნაციონალური სპორტის ერთი სახეობა

I

ცხენოსნური სპორტის ის სახეობა, რომელიც „ჩოგან“-ის, „ჩოვგან“-ის, „სავლაჯან“-ის და სხვა სახელწოდებითაა ცნობილი, ერთ დროს ფართოდ იყო გავრცელებული უმთავრესად აღმოსავლეთის ქვეყნებში. გავრცელების ადგილისა და დროის მიხედვით იგი სხვადასხვა სახისა იყო, ძირითადი იარაღითა და შესრულების ტექნიკით ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავებული.

ამ გარემოების უგულვებელყოფა და ეთნოგრაფიული მასალის გაუთვალისწინებლობა ზოგჯერ გაუგებრობას იწვევდა. ასე, მაგალითად, მცირე აზიის სელჯუკიდების სამეფო კარის აღწერისას ვლ. გორდლევსკი ასახელებს „პოლო“-ს, როგორც იქ გავრცელებულ თამაშს,¹ საილუსტრაციო მასალად კი „ჯირიდ“-ზე მიუთითებს, ე. ი.

¹ Гордлевский Вл., Государство сельджукидов Малой Азии, М.—Л., 1941 г., 83. 164.

თამაშზე. რომელიც მართალია ცხენოსნური სპორტის ერთ სახეობას წარმოადგენს, მაგრამ პოლოსაგან არსებითად განსხვავებულია.¹

ქ. დამასკოში ხალიფების კარზე ამ სპორტულ თამაშს ჭადრაკის შემდეგ მეორე ადგილი ეჭირა; თამაშის ძირითად იარაღს თავკონბალა ჯოხი წარმოადგენდა² და ამ თავისებურებით იგი არსებითად განსხვავდებოდა ე. წ. „კოვზისმაგვარი“, „ჩაქუჩისმაგვარი“ და „მობანდული“ ჩოგნისაგან. ასევე ფართოდ იყო გავრცელებული ეს თამაში ქ. ბაღდადშიაც.³

ირანში არსებობდა ცხენოსნური სპორტის ამ სახეობის რამდენიმე ვარიანტი. კ. ინოსტრანციევმა სპარსული ძეგლების შესწავლის შედეგად გაარკვია, რომ ირანში პოლოს ძირითად იარაღს „ბოლოში მოლუნული თავისებური ჯოხი“⁴ წარმოადგენდა. სპარსული მინიატურებისა და სხვალიტერატურული ძეგლების მონაცემების გათვალისწინების შემდეგ ამ იარაღს იგი ხან „ჩაქუჩს“⁵ უწოდებს, ხან ისევ „ბოლომოლუნულ ჯოხს“.⁶

¹ Гордлевский Вл., Османская свадьба, „Этнографическое обозрение“, 1914 г., № 3—4, გვ. 51—53.

² A. Kremer, Culturgeschichte des Orients unter d. Chalifen, I, Wien, 1875, გვ. 142.

³ მისივე, დასახელებული ნაშრომი II, 1877 წ., გვ. 75—76.

⁴ Иностранцев К., К истории игры в поло, ЗВОРАО, т. XIV, в. IV, СПб, 1902 г., გვ. 01:0—0111.

⁵ მისივე, Сасанидские этюды, СПб, 1909 г., გვ. 74.

⁶ იგივე, გვ. 73.

טקט. 1.

(А. Гюзальян и М. Дьяков. Франские миниатюры. М. — Л., 1935, С. 49).

სხვა სპარსული მინიატურების მოშველიების შედეგად შესაძლებელი ხდება ე. წ. სპარსული პოლოს ძირითადი იარაღის — ჩოგანის სხვადასხვა სახეობათა თავისებურების უფრო კონკრეტულად წარმოდგენა.

ასე, მაგალითად, XVIII საუკუნის ერთ მინიატურაზე გამოსახული ჩოგანი თავისი ფორმით მართლაც წააგავს ჩაქუჩს (სურ. 1).

შაჰ-ნამეს ერთ მინიატურაზე, რომელიც ბრიტანეთის მუზეუმშია დაცული და რომლის თარიღი გაურკვეველია, ჩოგანი ისევე ჩაქუჩის მოყვანილობისაა, მაგრამ ფრთები ოდნავ დახრილი აქვს¹ (სურ. 2).

ზემოხსენებული მინიატურების საშუალებით ირკვევა, რომ ირანში პოლოს ძირითადსა და ყველაზე გავრცელებულ იარაღს წარმოადგენდა ჩაქუჩის მოყვანილობის ჩოგანი; ამასთანავე, ზემომოყვანილ გამოსახულებათა შორის არსებული განსხვავება ვარიანტული ხასიათისაა და ამ სპორტული თამაშობის ტიპოლოგიურად დამოუკიდებელ ფორმას საფუძვლად ვერ დაედება.

ჩოგანის ეს ფორმა და მთლიანად თამაში ირანში

¹ აგრეთვე: Persian Art, 1931, 47 და 48, Розенберг Ф., Об индо-персидской и новоиндийской живописи, „Восток“, в. 2, таб. I; P. Sykes, Ten thousand miles in Persia., L. 1902, გვ. 340 და სხვ. ზემოაღნიშნულ მინიატურაზე მითითებისათვის და მისგან ფოტოგადაღების ნებართვისათვის მადლობას ვუძღვნი ს. შ. მარს.

სურ. 2.
(ბრიტანეთის ნუზეუმის კოლექცია).

აღწერილი აქვს ე. შარდენს¹. ეს აღწერილობა თამაშის წესებისა და ტექნიკის თვალსაზრისითაც სავსებით ემთხვევა ზემოხსენებულ ილუსტრაციებს.

ჩოგანის მეორე ფორმა განსხვავდებოდა პირველისაგან. რგი კოვზისმაგვარი იყო. ამ ფორმას, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, პირველად პ. საიკსმა მიაქცია ყურადღება. მაგრამ, რადგან მას ხელთ არა ჰქონია ისტორიული წყარო, მან საადის პოეტურ მეტაფორებს მიმართა („ჩოგანის ბუდეში ყოფნაზე უტკბესია“) და, როგორც ეტყობა, ამის საფუძველზე აღადგინა კოვზისმაგვარი ჩოგანის ფორმა.

გარდა ამისა, ერთ სპარსულ მისტიკურ პოემაში ჩოგანი შედარებულია ახალ მთვარესთან („ჩოგანი, მსგავსი ახალ მთვარისა“); ეს შედარება გაუგებარი დარჩებოდა, რომ აქვე არა ყოფილიყო მოტანილი ბურთის მიმართვა ჩოგანისადმი: „შენ მიწიდან ამიღე და ზეამიყვანეო“. რადგან ჩაქუჩისმაგვარი ჩოგანით ბურთის მიწიდან აღება არ არის შესაძლებელი, საფიქრებელია, რომ აქ ავტორი კოვზისმაგვარ ჩოგანს გულისხმობდა².

¹ Voyages du Chevalier Chardin en Perse, ტ. III, Paris, 1811, გვ. 440.

² ხელაწერი „ბურთი და ჩოგანი“ ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკაშია დაცული (დორნის კატალოგი № 441); ხელნაწერის ფოტოკოპირი ჩამოტანილია დოც. გ. იმედაშვილის მიერ და ამჟამად საქ. სსრ ფიზკულტურის ინსტიტუტის არქივში ინახება; ესა და სხვა სპარსული წყაროების მონაცემები თავმოყრილია დოც. ვლ. ფუთურაძის მიერ; ორივე ზემოხსენებულ პირს მადლობას მოვახსენებ.

თურქეთში გავრცელებული ჩოგნის შესახებ ლეე სიკოგრაფიული მასალა დოც. ს. ჯიქიაშვილმა მოგვაწოდა; ამ მასალიდან ირკვევა, რომ თურქეთში „ჩოგან ოინამაკ“-ის სახელწოდებით ცნობილი თამაშობის ძირითად იარაღს ბოლომოდუნული ჯოხი წარმოადგენდა. რადლოვის განმარტებით ეს არის „ბოლომოდუნული ჯოხი, რომლითაც თამაშის დროს ბურთს სცემენ“.¹

თურქული ჩოგნის ასეთი განმარტება სხვა ლექსიკონებითაც დასტურდება.²

ინდოეთში პოლოს ძირითად იარაღს ჩაქუჩისმაგვარი ჩოგანი წარმოადგენდა; ინდოეთიდან ეს თამაში თითქმის უცვლელად ინგლისში იყო გადატანილი.

ირანში დამოწმებული ცხენოსნური პოლოს წარმოშობის დროისა და ადგილის საკითხი არაერთხელ აღძრულა ლიტერატურაში. კ. ინოსტრანცევი ამ თამაშობას ზოგჯერ ინდურ-სპარსულ მონაპოვრად თვლიდა,³ ხოლო ზოგჯერ, უფრო ზუსტად, ირანში წარმოშობილად მიიჩნევდა⁴ და ირანიდან დასავლეთ ევროპაში მისი გავრცელე-

¹ Радлов В., Опыт словаря тюркских наречий, т. III, სიტყვასთან ынжән.

² J. Redhause, A turkisch und englisch Lexicon Gple, 1921 წ., ამავე სიტყვასთან.

³ Иностранцев К., К истории игры в поло, დასახელებული გამოცემა, გვ. 112.

⁴ მისივე, Сасанидские этюды, დასახელებული გამოცემა, გვ. 72.

ბის გზებს ეძებდა. თ. კორში საამისო ტერმინოლოგიურ მონაცემებს სამარეთ-თურქეთის ენობრივ მასალას უკავშირებდა,¹ ხოლო ა. კრიმსკი ამაზე დაყრდნობით, ჩოგანბურუს თურქული წარმოშობის სათამაშოდ თვლიდა,² თუმცა არც ინდოეთს უგულებელყოფდა როგორც ამ სათამაშოს შესაძლებელ პირველ სამშობლოს³.

უმეტეს შემთხვევაში ეს შეხედულებანი მხოლოდ ტერმინოლოგიური მასალის ანალიზის შედეგად იქმნებოდა; უყურადღებოდ იყო დატოვებული ხალხის ყოფაში დაცული ცოცხალი ეთნოგრაფიული მასალა, ხოლო საამისოდ გამოყენებული ზოგი ისტორიული წყაროს თავისებურება იმთავითვე უნდობლობას იწვევდა, რასაც თვით ამ შეხედულებათა ავტორები არა ერთგზის აღნიშნავენ (კატრმერი, კრიმსკი, ინოსტრანცევი).

სრულიად უგულებელყოფილი იყო, მაგალითად, ის გარემოება, რომ ე. წ. სპარსული პოლოს მაგვარი ცხენოსნურ-სპორტული სათამაშოა ფართოდ იყო გავრცელებული შუა აზიის ხალხთა ყოფაში, აზერბაიჯანში, სომხეთში და სხვ., სადაც იგი წარ-

¹ Корш Ф., Некоторые персидские этимологии, „Древности Восточные“, т. IV, М., 1913 г., 83 2.

² Крымский А., По поводу этимологии слов „Чоган“ и „Савладжан“, „Древности Восточные“ т. IV, М., 1913 г., 83. 4.

³ იგივე, 83. 3-4.

მოადგენდა ხალხური ცხენოსნური სპორტის ძველ-
სა და მეტად პოპულარულ სახეობას; ზოგ ადგი-
ლას ხალხმა იგი დღევანდლამდე შემთინაბა. ამ
კონკრეტული მასალის შესწავლას შეუძლია ახლე-
ბურად გააშუქოს ცხენოსნური სპორტის ზემოაღ-
წერილი სახეობის ისტორიის ძირითადი საკითხები,
კერძოდ, მისი წარმოშობის დროისა და ადგილის
საკითხი.

საკუთრივ ქართული ისტორიული წყაროების
ზოგი მონაცემი და ეთნოგრაფიული მასალა თვალ-
ნათლივ უჩვენებს, რომ საქართველოში ძველთაგან
არსებობდა ცხენოსნური სპორტის ორიგინალური
ფორმა, რომელიც არსებითად განსხვავდებოდა
ზემოაღწერილი პოლოსაგან, ცნობილი იყო ქარ-
თული ჩოგანის სახელწოდებით და რომე-
ლიც, როგორც ეტყობა, ადგილობრივ ნიადაგზე
იყო ჩამოყალიბებული.

II

ერთ-ერთი ადრინდელი ცნობა აქ დასმული საკით-
ხის შესახებ დაცულია თამარ მეფის პირველი
ისტორიკოსის თხზულებაში. დასახელებული წყარო
მოგვითხრობს საქართველოს მეზობელი ქვეყნების
მაჰმადიან მმართველთა შორის ატეხილ დინას-
ტურ დავას, რომლის მოწესრიგების მიზნით შარ-
ვან შამ და ამირ-მირმანმა თამართან
და დავითთან „წარმოავლინნეს მოციქულნი

შემოსახუწელად ძლუნითა ურიცხუითა“, რადგან ამათ გარდა „არავინ იხილეს მჯსნელი და მაცხოვარი მათი“.¹

თამარის კარზე მოციქულები კარგად მიიღეს. აკად. ი. ჯავახიშვილი ამასთან დაკავშირებით შენიშნავს: „თამარ მეფის ისტორიკოსის მოთხრობა სრულს კეშმარიტებას შეიცავს“², და ამ ეპიზოდს ქრონოლოგიურად 1191—1192 წლებით განსაზღვრავს.

სამეფო კარზე, ამ შემთხვევის გამო, სხვა სანახაობათა შორის ბურთაობაც გამართულა. ქართველი მხედრების ხელოვნებით განცვიფრებულ აღმოსავლელ სტუმრებს აღუნიშნავთ: „ერაყსა, ადარბადაგანსა და ერანსა ამათებრნი მობურთალნი არ დარჩომილანო“³.

ამავე დღეს გაიმართა შეჯიბრება ბურთაობაში სტუმრებსა და მასპინძლებს შორის. ისტორიკოსის სიტყვით: „ისლიმნი, დამჯერებელნი თავისა მეცნიერობისანი და მძღემბრძოლნი, მსწრაფლ იძლივნეს დავით მეფისა და მისთა მოყმეთაგან და შეიქცეს ძლეულნი და მკმუნვებელნი“⁴.

¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, კ. კეკელიძის გამოცემა, თბილისი, 1941 წ., გვ. 104.

² ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტფილისი, 1913 წ., გვ. 601.

³ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, დასახელებული გამოცემა, გვ. 104.

⁴ იქვე.

თუმცა ამ ძეგლში ბურთაობა მოკლედ არის აღწერილი და საკუთრივ ჩოგანი არც არის მოხსენებული. საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ აქ ნაგულისხმევია იმ დროს მთელს აღმოსავლეთში მეტად გავრცელებული და სამეფო კარის სპორტულ გართობათა დამახასიათებელი ჩოგანბურთის ერთი სახეობა. საამისო საბუთის მოტანა არ უნდა იყოს ძნელი. „შაჰ-ნამე“-ს ქართულ თარგმანში „მობურთალნი“ იგივეა, რაც ორიგინალის „ბურთიან-ჩოგნაიანი“¹. „ვისრამიანის“ ქართული ვერსიის „ბურთობა“, ირანისტების დაკვირვებით, ორიგინალის „ჩოგანბურთი“-ს სრულ შესატყვისობას წარმოადგენს². შ. რუსთაველის ცნობილ თქმაშიაც „მობურთალსა მოედანი, მართლად ცემა, მარჯვედ ქნევა“ ჩოგანის ქნევაა ნაგულისხმევი. არჩილი ამბობს: „მათ ანადირებს, აბურთებს, დიდებს უკიდებს მაყებსა“³; მაყა, როგორც ცნობილია, ჩოგანბურთის დამახასიათებელი ელემენტია. მეორე ადგილას „ბურთობისა“ და „ჩოგანბურთის“ იგივეობა უფრო ნათლად მოჩანს: „ჩოგნის მოხვრეტა, მობანდვა, სწორის ბურთისა გამოჭრა, ბურთობის დროსა ასპარეზს პირმხიარუ-

¹ აბულ კასიმ ფირდოუსი, შაჰ-ნამე, თბილისი, 1934 წ., სტრ. 5114-5115.

² ვისრამიანი, ა. ბარამიძის, პ. ინგოროყვასა და კ. კეკელიძის რედაქციით, თბილისი, 1938 წ., გვ. 91.

³ არჩილი, გაბასება. „თხზულებათა სრული კრებული“, ტ. I, თბილისი, 1936 წ., სტრ. 315.

ლად გამოკრა, ცხენის მოხტომა უხელოდ, იმის დროს ფიცხლად გარდმოკრა“¹.

ბურთაობის თეიმურაზისეული აღწერილობა მხოლოდ ჩოგანბურთის სახეობებს შეიცავს; სხვა სახის ბურთაობა თეიმურაზს არც აქვს მოხსენებული². ასევე აქვს გაგებულნი სააღდგომო ბურთაობის ვახუშტისეული აღწერილობა სილოვან ხუნდაძეს, რომელმაც XIX საუკუნის ოთხმოციან წლებში საგანგებო წერილი უძღვნა ძველებურ ქართულ ასპარეზობა-გართობას³.

მაშასადამე, XII საუკუნის საქართველოში ცხენოსნური სპორტის ის სახეობა, რომელიც ზოგჯერ „ბურთობის“ სახელწოდებითაც იყო ცნობილი და არსებითად, როგორც ჩანს, ჩოგანბურთის წარმოადგენდა, განვითარების იმდენად მაღალ დონეზე იდგა, რომ აღქოსავლეთის ქვეყნების სამეფო კარის კარგად მცოდნეთა შორის გაკვირვებას იწვევდა. იმდროინდელი ფეოდალური საქართველოსათვის ეს არც უნდა ყოფილიყო უცხო.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ ჩოგანბურთი არ წარმოადგენდა მხოლოდ გართობის საშუალებას; იგი უთუოდ სამხედრო-ფიზიკური აღზრდის მიზნებს

¹ არჩილი, საქართველოს ზნეობანი, თბუღლებათა სრული კრებული, ტ. I, დასახელებული გამოცემა, სტრ. 27.

² თეიმურაზ II, სარკე თქმულთაჲ, თბუღლებათა სრული კრებული, გ. ჯაკობიას გამოცემა, თბილისი, 1927 წ.

³ აქტივობურ დელი სტუდენტი, ძველებური ქართული ხალხური გართობანი, „ივერია“, 1885 წ., № 89—121.

ემსახურებოდა და როგორც სამხედრო მომზადების მნიშვნელოვანი საშუალება სახელმწიფოებრივი ზრუნვის საგანს წარმოადგენდა. „სიასეთ-ნამე-მე“-ს მიხედვით ელჩებს სხვა საკითხთა შორის ევალეობდათ გაეგოთ რა წესით სრულდებოდა ჩოგანბურთის თამაში ამა თუ იმ სამეფო კარზე¹.

XIV ს. საქართველოში „ბურთი, ჩოგანი, ცხენი უკეთესი“ საახალწლო ძღვენს წარმოადგენდა, რომელსაც ამირ-სპასალარი მეფეს მიართმევდა ხოლმე.²

მაგრამ კონკრეტულად რა სახეს ატარებდა ეს თამაში საქართველოში ძველად? რა წესები გააჩნდა მას? როგორი ტექნიკით სრულდებოდა იგი? ამ კითხვებზე ზემოხსენებული ძეგლები არაფერს გვეუბნება.

ასეთი კონკრეტული აღწერილობა მხოლოდ მოგვიანო ხანებში ჩნდება. XVII და შემდგომ საუკუნეთა ქართული და არაქართული წყაროების შესწავლის შედეგად ირკვევა, რომ იმდროინდელ საქართველოში არსებობდა ჩოგანბურთის სულ ცოტა ორი მკვეთრად განსხვავებული სახეობა. ჩოგანბურთის ერთი სახეობა გულისხმობდა ორი დაპირისპირებული ჯგუფის ისეთ თამაშს, რომლის ძირითად მიზანს შეადგენდა ბურთის გატანა მაკაში (სათამაშო მოედნის ბოლოებში დასმული ნიშნები),

¹ Спассет-Намэ, Книга о правлении вазира XI столетия, Низам Ал — Мульк, М.—Л., 1949 г., 83. 102.

² ჯელმწიფის კარის გარიგება, ექ. თაყაიშვილის გამოცემა, ტფ., 1920 წ., 83. 15.

ხოლო მეორე სახეობა — რამდენიმე პირთა შე-
ჯიბრს ბურთის გატაცებასა და მის გათამაშებაში.

ჩოგანბურთის პირველი სახეობა, რომელსაც
როგორც შემდეგ დავინახავთ, „გადრი“ ეწოდე-
ბოდა, აღწერილია თეიმურაზის მიერ. აი ეს
აღწერილობა:

- „592. დამხადებენ საბურთლად ვაგაკებს ჩოგანი-
თა-და, და ცხენს კაცსა შეადარებენ წილისა მოღებ-
თა-და.
593. ორად გაჰყოფენ, თვითონ მხარს თორმეტს იქმონენ
მობურთალს კაცის თავზედა მას დღეს მისცემენ ^{კაცებსა,}
^{ფარჩებსა,}
ზედ გარდაშლიან ფერადსა იქით და აქეთ მაყებსა,
და მათთვის სასქელად შარბათსა თულუხით დასდგმენ
^{საესებსა,}
594. მობურთლებს ბურთი შეუგდონ შეაზედ მოედანსაო,
იწყონ მოჭირვით ბურთობა, ცდილობდენ ^{გარდახრასაო,}
ზოგი სცემს შიგნით და ზოგი ნაპირს ურბენდეს ^{მზასაო,}
და გამოუარდეს გარს ბურთი, ეცადოს მოტაცნასაო.
595. მაშინ გამოჩნდეს, ვინც იყოს მაყამდის ბურთის
^{წამლები.}
ეცადოს დაბრუნებასა სხვა კაცი ხელის დამლები,
ხელ-უკულმათა შემოჭრას მალალი, თავის საულები,
და რა დაუბრუნოს მას ბურთი, იქმანების გულის საქლები.
596. ვინცა იცის კარგად ტაცნა, ცხენის ყელს არ აცილოსა,
ასე უნდა გარდებაროს, თავი აღარ აილოსა,
ბურთი ჩოგნისა ცემითა მაყამდინა წაილოსა,
და ხელ გარდაყოფით შემოკრა ხეობაში ჩაიგდოსა.
597. გამოჩნდეს სადავის ცოდნა ჯრასა და ბურთობაშია,
ვინცა ამ რიგად იბურთებს, იქმანების ამბანაგშია,

რომელიც იქით და აქეთ გააძვრენს ბურთს შაყაშია,
და ჯობნა ეს არის! — გახვევენ ფარჩებსა აღებაშია.

598. აიღონ თვითთ თვითომან, ამხანაგს ვინც აჯობისო,
ცხენს აქენებენ, იძახდენ: „მჯობი ვარ ამხანაგისო,
ჩვენ შევიქნებით წითლისა ფარჩით შემხვევი ჩოგნისო!“
და ეს კი გათავდეს, სხვა რიგი ვთქვა ბურთის
თამაშობისო*1

მაშასადამე, გადრის მოთამაშეთა თითოეულ
ჯგუფში 12—12 ვაქცაცი შედიოდა; თამაშს გა-
აჩნდა გარკვეული წესები — თამაშის შუა მოედ-
ნიდან დაწყება, „მოქირვით“ ბურთაობა, ბურთის
„გარდახრა“, „ხელუკულმათა“ და „ხელგარდაყო-
ფით“ შემოკვრა, „შიგნით ცემა“ და სხვ.; ყოველ
ცალკეულ მოთამაშეს თავისი გარკვეული ფუნქცია
ჰქონდა მინიჭებული — „ნაპირზე მარბენალი“, „ხე-
ლი“ დამლევი“, „ბურთის მყამლის წამლები“
და სხვ.

ჩოგანბურთის ეს სახეობა ერეკლე II დრო-
საც იყო ცნობილი. თელავის აღწერაში, რომე-
ლიც შედგენილია ალექსანდრე ორბელია-
ნის მიერ (1857 წ.), ჩოგანბურთის თამაში, რომ-
ლის დროსაც პირველი ბურთი თვითონ მეფეს
გაუგდია ორ რაზმად დალაგებული მხედრებისათ-
ვის, საკმაოდ კარგად არის აღწერილი; როგორც

*1 თეიმურაზ II, დასახელებული თხზულება, სტრ.
592 — 598.

2. ცხენბურთი.

თვითონ ავტორი ამბობს „შითამ მეც იქ გყოფილი ვარო“¹.

ან თამაშობის პარალელური ფორმა XII საუკუნის ბიზანტიაშია დამოწმებული. ამ აღწერილობის მიხედვით ჩოგანბურთს მხედართა ორი ჯგუფი მობანდული ჩოგნებით თამაშობდა². ეს თამაშობა ბიზანტიაში აღმოსავლეთიდან შეტანილადაა მიჩნეული³.

ა. გალუსტიანის ცნობით, ასეთი თამაში „ხოლ“-ის სახელწოდებით სომხეთშიაც ყოფილა ცნობილი⁴. ავტორი სამწუხაროდ არ ასახელებს ამ ცნობის არც დროს და არც წყაროს, ხოლო თუ ამ ცნობის წყარო „დავით სასუნელია“, რო-

¹ აღექსანდრე ვახტანგის-ძე ჯამბაკურ-ობეღლიანი, თელავის აღწერა, საქ. მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი S, № 1650. ეს ხელნაწერი ყურადღებას იპყრობს ჩოგნის აღწერილობითაც: „ტარი ქქონდა ერთი მკლავის სიგრძე, თავი კომბალისავეით მოყვანილი, ბოლო ერთი მტკაველი მრგვალი ნიჩაბი, რომლითაც ამით ბურთაობდნენ ისე როგორც აღწერეთ“. თუ ეს აღწერილობა სწორია, აქ მოხსენებული ჩოგანი (მრგვალი ნიჩაბი) რამდენადმე უნდა განსხვავდებოდეს მობანდული ჩოგნისაგან.

² Иоани Киннам, Краткое обозрение царствования Иоанна и Маврикия Комнинов (1118—1180), СПб, 1859 г., გვ. 292—293.

³ J. Jusserand, La sports..., II ed., Paris, 1901, გვ. 315.

⁴ Галустьян А., История физической культуры в древней Армении, Очерки по истории физической культуры, в. IV, М.—Л., 1949 г., გვ. 151—152.

შელიც ავტორის მიერ მომღვენო სტრიქონშია მოხსენებული, ბურთაობის აქ მოყვანილი აღწერა ლობა არ შეიცავს არც ერთ ელემენტს, რომელიც ბურთის თამაშის მის მიერ მოყვანილ სახეობაზე მიუთითებდეს. მომღვენო გვერდზე ა. გალუსტიანი ამბობს, რომ ბურთის თამაში „ხოლ“ ფართოდ იყო გავრცელებული სომხეთში, საქართველოსა და სპარსეთში და საამისოდ იმოწმებს „დავით სასუნელს, „ვეფხის ტყაოსანს“ და „შაჰნამეს“. ეს დებულება ჩვენთვის გაუგებარია, რადგან მის მიერ ზემოაღწერილი „ხოლ“-ის ერთ-ერთ ძირითად ნიშანს (მობანდული ჩოგანი) არც ერთ აქ დასახელებულ წყაროში შესატყვისობა არ მოეპოვება.

ჩოგანბურთის ზემოაღწერილ ფორმასთან ერთად საქართველოში თანაარსებობდა ჩოგანბურთის მეორე სახეობა, რომლის ერთი ყველაზე აღწერილი და ამავე დროს სრული აღწერილობა ა. ლამბერტის ეკუთვნის; ეს აღწერილობა, როგორც პარალელური მასალით ირკვევა, სანდოობის თვალსაზრისითაც პირველთაგანია. ა. ლამბერტის ცნობით, 8—10 მოთამაშე ჯდება საუკეთესო ცხენებზე, ხელში იღებს racheta-ს (ქართულად ჩოგანი ეწოდებაო), რომლის ტარი 4—5 მტკაველს უდრის და რომლის ბოლო ამობანდულია; ჩოგნის ამობანდული რკალი ერთი მხრიდან ღია ყოფილა მიწიდან ბურთის აღების გა-

ადვილების მიზნით. ყოველი მოთამაშე ცდილობს ჩაიგდოს ხელში ბურთი და გარკვეული წესის დაცვით შეათამაშოს იგი. ეს თამაში ა. ლამბერტის თქმით მიეკუთვნება თამაშობათა იმ რიგს, რომელიც გვხვდება მხოლოდ სამეგრელოში, საქართველოში და მეტი არსად¹.

ა. ლამბერტის ზემოხსენებულ აღწერილობას მშვენივრად ეთანხმება, ავსებს და ახუსტებს კასტელის ილუსტრაციები². კასტელის ჩანახატებში ჩოგანბურთი ზუსტად ისე გამოიყურება, როგორც ეს ა. ლამბერტის აქვს აღწერილი.

კასტელის ერთ ილუსტრაციაში გამოსახულია ოთხი მხედარი, რომელთა შორის სამს რკალდახურული ჩოგანი უჭირავს (სურ. 3).

მეორე ილუსტრაციაზე ასევე ოთხი მხედარია; მათ ყველას რკალგახსნილი ჩოგანი აქვს ხელში (სურ. 4).

მესამე ილუსტრაციაზე ჩოგნის სურათი ვგონებ დამთავრებული არ არის (სურ. 5).

განსხვავებით ზემოაღწერილი გადრისაგან ამ შემთხვევაში თამაში წარმოებდა ერთ ჯგუფად; თამაშის ძირითად მიზანს წარმოადგენდა არა ბურთის მაყაში გატანა, არამედ მისი წართმევა და გარკვეული წესით მისი ჰაერში შეთამაშება.

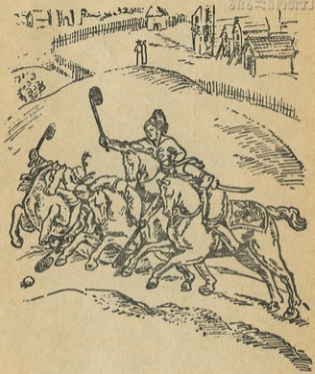
¹ Ламберти А., Описание Колхиды, СМОПШ, 43, Т., 1913 г., გვ. 104—105.

² კასტელის ჩანახატების აღბოძი ინახება საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. ს. ჯანაშიას სახ. მუზეუმის ბიბლიოთეკაში.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Լուս. 2. Արեւմտեան շրջանը.

სურ. 4.
(კასტელის ალბომიდან).

სურ. 5.
(ქასტელის აღბომიდან).

ქართულ წყაროთა შორის ლამბერტი-კას-
ტელის მიერ მოცემული ჩოგანბურთის სრულ
შესატყვისობას „რადრაბაგანის“ თეიმურაზისეული
აღწერილობა წარმოადგენს. თეიმურაზთან ვკით-
ხულობთ:

599. „ერთი არის სხვა ბურთობა რადრაბაგანს ეძახიან,
გადრის ბურთის უფრო ესე ზნეობაში ჩაადგიან,
ბევრს კი არა, სამს-ოთხს კარგსა მებურთალსა
შეადრიან,
და ოთხისათვის სათამაშოდ ბურთი მიწას გაადგიან.“
600. ის არის, რომე ცხენ-მალეთ ბურთი აილოს ჩოგნითა,
უნდა შეიგდოს მან მალლა ცხენისა თამაშობითა,
როს ჩამოვიდეს, ხელ-ფიცხად მიუხდეს კაის ცოდნითა,
და რა ბურთი შეხტეს, შემოჰკრას ხელ-რადათ მალლა
ტყორცნითა.
601. ბურთი შეიგდოს, ეცადოს მერმე ფეშრების კმნასა-და,
სანამ ჩამოვა, დაასწრებს ჩოგნისა შეგდებასა-და,
ჩოგნისა ქათალ-მალაყი კვრამდინა დაასწრასა-და,
და ის ჩაუვარდეს სამჯერა, ზედი-ზედ თუცა ჰკრავსა-და.
602. ორი რადათა მესამედ უნდა წინ ამოკვრანიო,
უნდა დაასწრას ამოკვრას ქიჩილოვის კნანით,
ესეები კნას, შესძახოს „შეე-შევიას“ ხმანიო,
და დასრულდა ეს ხომ დრო არის აწ სხვის ზნეობის
თქმანიო?!”

¹ თეიმურაზ II, დასახელებული თხზულება, სტრ.
599—602.

ამ აღწერილობით მონაწილეთა რაოდენობა 3-4 კაცს არ აღემატება; მონაწილენი, ისევე როგორც ლამბერტის აღწერილობაში და უაქსონის ტელის ილუსტრაციებში. ერთ ჯგუფად თამაშობენ. აქაც თამაშის ძირითად შინაარსს ჩოგნისა და ბურთის ჰაერში შეთამაშება შეადგენს და არა, ბურთის მაყაში გატანა.

დაახლოებით ასევე აქვს გაგებული ეს თამაში ჩვენს მიერ უკვე მოხსენებულ სილოვან ხუნდაძეს; თეიმურაზის ტექსტის აქ მოყვანილი ადგილის განმარტებისას იგი ამბობს: „აქედან ჩანს, რომ ჩოგნის ბურთაობის დროს ცხენოსნები დამწყვირდებოდნენ. ერთი მათგანი, რომელიც კიდეში იდგა, ააგდებდა ბურთსა და მისი მებობელი ცდილობდა მოერტყა ბურთისათვის; ჯობი (ჩოგანი). ის ცხენოსანი, რომელსაც უკანასკნელად ხედებოდა ბურთი, დადგებოდა ხოლმე პირველ ადგილას და იწყებდა თამაშს“.

ამ შემთხვევაშიაც თამაშობის წესები მკვეთრად არის ჩამოყალიბებული. თამაში იწყება ბურთის მიწაზე გაგდებით; მოთამაშენი ცდილობენ „ცხენმალეთ“ აიღონ ჩოგნით ბურთი; ბურთის ამღებმა უნდა შეათამაშოს ცხენი და ბურთი ჰაერში ააგდოს; ბურთის მიწაზე დაცემის მომენტში მოთამაშენი მას „ხელ-ფიცხად მიუხდებიან“ და ბურთს, ჩოგანს შემოჰკრავენ „ხელ-რადათ“ (ს. ორბელიანის განმარტებით: „რადი არს მცირედ ცალ

მკარეს გამრუდებული“); ბურთის მიწაზე დასე-
მამდე მოთამაშემ ჩოგანს უნდა გააკეთებინოს „ქა-
თალ მალაყი“ (პეტერბურელი სტუდენტის
ვარაუდით: „ჩოგნის ზევით აგდებას და
ტრიალ-ტრიალით წამოსვლას უნდა ნიშნავდეს“).

ასე უნდა მოიქცეს მოთამაშე ორჯერ; ამის შემ-
დეგ ბურთს მესამედ უნდა ამოჰკრას, მაგრამ დარ-
ტყამდე ჩოგანს უნდა გააკეთებინოს „ქიჩილო-
ვია“ (ს. ორბელიანის განმარტებით „ჩოგნის
ბრუნებაა“).

არჩილს ამ თამაშობათა სახელწოდებანი აქვს
მოცემული: „რადრაბაგანი“ (მეორე ადგილას შე-
მოკლებით „რადი“) და „გადრი“, რასაც ჩოგან-
ბურთის ამ ორ ვარიანტს შორის განსხვავებისა
და მათთვის დიფერენცირებული ტერმინების დად-
გენისათვის გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება. გა-
დაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ ლამბერტის
„ჩოგანი“, კასტელის „ბურთის თამაში“, თეი-
მუოაზის „რადრაბაგანი“ და არჩილის „რა-
დი“ იმ ქართული სამხედრო ვარჯიშობის აღმ-
ნიშნელი ტერმინებია, რომლის თავისებურებაზე
ა. ლამბერტი ასე ნიშანდობლივად მიუთი-
თებდა.

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ა. ლამ-
ბერტის შემომოყვანილი ცნობის ის ადგილი,
რომელიც შედარების ელემენტს შეიცავს და ქარ-
თული ჩოგანბურთის თავისებურებას — მის მხო-
ლოდ საქართველოში გავრცელებულობას — უსვამს

ხაზს (რომ ჩოგანბურთის ეს სახეობა შედარებით
გადრთან მეტი სპობულარობით სარგებლობდა,
ამაზე ხომ თეიმურაზიც მიუთითებს; რადრ-
ბაგანზე იგი ამბობს: „გადრის ბურთის უფრო ესე
ხნეობაში ჩააგდიან“). ა. ლამბერტის ამ და-
კვირვებასთან დაკავშირებით გადამწყვეტი მნიშვნე-
ლობა ენიჭება ფ. გორგიჯანიძის ცნობას,
რომელიც დაცულია ზაალ ერისთავისა და
იოთამ ამილახვრის ირანის შაჰთან გამგ-
ზავრების აღწერილობაში. ამ ადგილას ვკითხუ-
ლობთ: „ყენმან ორთავეს ქართული ჩოგანი ათა-
მაშა და ორთავ ოქროთ შეკაზმული ბედაური ცხე-
ნები უბოძა“¹.

დოინიჯო კარლის ცნობითაც (XVII ს-ის
ოთხმოციანი წლები) ქართველებს „განსაკუთრე-
ბული თამაშობანი“ ჰქონიათ, რომელთა შორის
მას აღწერილი აქვს ჩოგანბურთიც².

აღნიშნული აღწერილობის მიხედვით: „ამ თა-
მაშობისათვის ჩოგანი ჩამოარიგეს. ეს ჩოგნები
ჩვენებური რაკეტების (Rachetta) (ბურთის სა-
თამაშოდ რომ იხმარება) მსგავსადაა გაკეთებული,

¹ ფ. გორგიჯანიძე, როსტომ მეფის ცხოვრება, ქარ-
თლის ცხოვრება დასაბამითგან მეცხრამეტე საუკუნემდის,
II, 1854 წ., გვ. 26.

² დოინიჯო კარლი, თბილისის აღწერა, მასალები
საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 29, თბი-
ლისი, 1951, გვ. 177—179.

მაგრამ ამათი ჩოგნის ტარი უფრო გრძელია და მას უსათუოდ ცხენზე მსხდარნი თამაშობენ. ხალხის ამგვარ ვარჯიშობაში ნახვას არაფერი სჯობია. პირდაპირ განმაცვიფრებელია მათ მიერ ცხენის ოსტატური, ერთდანეთზე დაუჯახებლად მართვა, ნიწიდან ბუროის აღება (ჩვენს ბურთზე უფრო დიდია) .. სპარსელები, რომელნიც ყოველთვის ესწრებიან ქართველთა მსგავსსა და სხვა ვაქაცუო გართობა-თამაშობებს, ისეთნაირად აღწერენ მათ, რომ ზოგჯერ დაუჯერებელიც არის ამით ისინი პატივით მოსავენ ქართველთა მეომარულ ღირსებას¹.

ქართული და უცხოური წყაროების ეს ტრადიცია XIX საუკუნეშიაც იჩენს თავს. „თბილისის უწყებებში“ მოთავსებულ ერთ-ერთ წერილში მობანდული ჩოგნით ცხენოსნური ბურთაობა უძველეს ქართულ თამაშობათა რიცხვშია ჩათვლილი¹:

თეიმურაზ ბაგრატიონი სიტყვა ჩოგანის განმარტებისას ამბობს: „ქართული მხედართ ბურთის საგდებელი და საგორებელი, რომელსაც მოკავებული ავს და ბადესავით ლარით გაბმული აქვს მოკავებული. იგი ლარი დაგრეხილი, ძროხისა ანუ ცხვრის ნაწლევთაგან, მსხვილს ძაფსავით

¹ Г о р Г., Древние грузинские игры, „Тифлисские Ведомости“, 1860 г., № 27.

გაკეთებულია... ცხენ და ცხენ ბურთსა ჩოგნით
თანაშობენ და ქვეითათა¹.

ზემოხსენებულ წყაროთა შორის რიგი ცნობის
ქრონოლოგიის აბსოლუტური თანხვედრილობა,
ქართული (ფ. გორგიჯანიძე) და უცხოური
(ა. ლამბერტი) ცნობების ერთპირიანობა, ამ
ლიტერატურული ტრადიციის შემონახულობა XIX
საუკუნემდე უდავო საბუთი უნდა იყოს იმისა, რომ
უკვე XVII საუკუნეში ახლო აღმოსავლეთის ქვეყ-
ნებსა (ირანი) და ევროპაში (იტალია) კარგად
იყო ცნობილი საქართველოში ცხენოსნური ბურ-
თაობის ორიგინალური სახეობის არსებობა; ეს
თამაშობა ძირითად ნაწილში (იარაღი, თამაშის
წესები) არსებითად განსხვავდებოდა აღმოსავლეთის
ქვეყნებში გავრცელებული პოლოსაგან, საქართველოში
მძლავრად იყო განვითარებული და
სწორედ ამიტომ მას „ქართული ჩოგანი“ შეერქვა.

ჩოგანბურთი თავისი კლასიკური სახით ფეო-
დალური არისტოკრატის გასართობსა და მედ-
რობის სავარჯიშოს წარმოადგენდა. მაგრამ ხომ
არ მოიპოვება ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვი-
ლეში ისეთი მონაცემები, რომელთა გათვალისწი-

¹ თეიმურაზ ბაგრატიონი, განმარტება პოემა
„ვეფხისტყაოსნისა“, 1843, საქ. სახ. მუზეუმის ხელნაწერთა
ფონდი S, № 3716.

ნება ხილს შეუწყობდა ცხენოსნური სპორტის ამ სახეობის ადრინდელი ხალხური ფორმების, გა-
მოვლინებას?

III

საქართველო ძველთაგან ცნობილი იყო რო-
გორც განვითარებული ცხენოსნური სპორტის
ქვეყანა; ცხენოსნობა საქართველოში წარმოად-
გედა სპორტის ხალხურ სახეობას. საამისო სა-
ბუთები ჩვენთვის მრავლად შემოუნახავს ცოცხალ
ეთნოგრაფიულ სინამდვილეს და წერილობით
ძეგლებს.

დოც. ვ. ელაშვილის მიერ დამოწმებული
ცნობებით „ცხენნი“ — ცხენოსნური შეჯიბრი, რო-
გორც ერთ-ერთი ელემენტი მიცვალებულთან და-
კავშირებული წესჩვეულებებისა, ხევსურთა წარ-
მოდგენით ძველთა-ძველი ინსტიტუტია¹. ამართული
და აუცილებელი რიტუალია შ. სრულება ცხენისა
და მხედრის ხანგრძლივსა და სისტემატურ ვარჯი-
შობას მოითხოვდა. ცხენის საამისო წრთენა ხე-
სურეთში აგებული იყო საუჯურეთა განმავლობაში
გამომუშავებულ პრინციპებზე. რომლებიც განსაზ-
ღვრავდნენ ცხენის კვების რეჟიმს, მისი წრთენის
დროს, ადგილსა და სხვა პირობებს; ცხენის მოვ-

¹ ვ. ელაშვილი, ცხენნი, საქ. სსრ ფიზკულტურის სა-
შეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქივი, № 35 (ბელნაწერი).

ლა-პატრონობის და მისი გახედნვა-ვარჯიშობის წესები დამყარებული იყო ცენის ყოველმხრივ ცოდნაზე რაც, თავისთავად, ხანგრძლივრ გამოცდილებისა და გონიერი დაკვირვების ნაყოფა წარმოადგენდა.

ხევსურეთში საგანგებო წრთენას გადიოდნენ მომავალი მხედრებიც, ბიჭები. დაწყებული ათი წლის ასაკიდან. გამოცდილი მხედრების მეთვალყურეობის ქვეშ და მათის ხელმძღვანელობით, სისტემატურად ეუფლებოდნენ მხედრულ ხელოვნებას.

„ცხენნ“-ში მონაწილეობდა მხედრების მნიშვნელოვანი რაოდენობა. ცხენის გამოყვანა ამ წესჩვეულების შესრულების დროს სავალდებულო იყო გარდაცვალებულის დედისძმისათვის, ცოლის ნათესაეებისათვის, მისი ბიძაშვილებისა და თანასოფლელებისათვის.

ამ წესჩვეულების შესრულება ცხენისა და მხედრის მეტად სერიოზულ გამოკლას წარმოადგენდა. „ჭირისპატრონის“ მიერ დაწესებული მარპრუტის გადაღახვა უგზობისა და მალაღმთიანეთის პირობებში ცხენისაგან განსაკუთრებულ გაძლეობას მოითხოვდა, ხოლო მხედრისაგან - სიმამაცესა და უბელო ცხენს დაოსტატებულ მართვას.

ამ წესჩვეულების ეთნოგრაფიული არსი ორგანულად უკავშირდება ხევსურთა ადრინდელ ზნეჩვეულებებს და, როგორც ეტყობა, წარმოადგენს მის ერთ-ერთ უძველეს კომპონენტს,

მიცვალებულთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა ერთ-ერთ ძირითად ელემენტს¹.

ხევსურული „ცხენს“-ის მსგავსად თუშური „სადგინი“-ც ცხენოსნური შეჯიბრია. აქაც მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული. დ.ო.ც. რ. ხარაძის მიერ დადგენილი მასალით, შესაბამისად ამ წესჩვეულებისა, „სადგინ“-ში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ თავისი ცხენებით მიცვალებულის გვარის წევრებს, მის თანასოფლელებს, დედისძმას, ცოლისძმას, სიძეს. ძმობილს და სხვ².

სამეგრელოშიც მიცვალებულთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა შორის „ჯირითს“ მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა³. სხვათა შორის, ამ დროს ბურთაობაც სრულდებოდა ხოლმე. ანალოგიური ფაქტები დამოწმებულია საქართველოს სხვა კუთხეებშიაც.

საქართველოში ჯირითის ასეთი ფართო გავრცელება, მისი ორგანული კავშირი ქართველთა უძველეს წარმოდგენებთან და ამასთან ერთად,

¹ მ. ბალიაური, მიცვალებულთა კულტი არზოტში, „მასალები საქ. ეთნოგრაფიისათვის“, ტ. III, თბილისი, 1940 წ., გვ. 25—35.

² რ. ხარაძე თუშეთის 1946 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიური, რვ. № 5 (ხელნაწერი).

³ თ. სახოკია, მიცვალებულთა კულტი სამეგრელოში, „მასალები საქ. ეთნოგრაფიისათვის“, ტ. III, თბილისი, 1940 წ., გვ. 185.

ჯირითის შესრულება განსაკუთრებულად მძიმე და რთულ პირობებში მხედრული ხელოვნების ძველთაგან მომდინარე ტრადიციებისა და განვითარების მალალი დონის მაუწყებელია. ამას ისტორიული წყაროებიც ადასტურებს.

უადრესი ძველი (ჩვენთვის ცნობილთა შორის), რომელიც ქართველების წინაპარ ტომთა ყოფაში მხედრული ხელოვნების მალაღანვითარებულ დონეზე მიუთითებს, ძველი წელთაღრიცხვის XIV საუკუნითაა დათარიღებული და წარმოადგენს კიკულიშ მითანელის ტრაქტატს ცხენის მოვლა-პატრონობის შესახებ. ამ ძველში დაწვრილებითაა განხილული ცხენის მოვლა-პატრონობისა და გახედვნა-გაწრთვნის ყველა ძირითადი საკითხი: ამდენად იგი წარმოადგენს მდიდარ წყაროს ცხენოსნური სპორტის ისტორიის უძველესი პერიოდის შესწავლისათვის და უტყუარ საბუთს იმ დიდი როლის შესახებ, რომელიც შეასრულეს ქართველების წინაპრებმა საერთოდ მეცხენეობისა და კერძოდ ცხენოსნური სპორტის განვითარების საქმეში¹.

ერთ-ერთი ასევე ადრინდელი ცნობა ქართველების მიერ ჯიშოანი ცხენების მოზენების შეახებ ძვ. წ. პირველი ათასწლეულიდან მოდის; ამ ცხე-

¹ B. Hrozný, L'entraînement des chevaux..., Archiv Orientalni, V. III, № 3, Praha, 1931, გვ. 439—461.

ნებით ტაბალები ხარკს უხდიდნენ ასურეთს¹. შორეულ საბერძნეთში ჯერ კიდევ ძვ. წ. III საუკუნეში ცნობილი იყო, რომ კოლხეთში სპარსის ველზე ვრცელი ასპარეზი იყო გადაშლილი და გარს მოაჯირი ერტყა. კოლხები აქ ბრწყინვალე გმირების მოსაგონებლად რბენას და მხედრულ შეჯიბრებებს აწყობდნენ ხოლმე².

ცხენოსნური სპორტის განვითარების მაღალი დონე ძველ საქართველოში დასტურდება უფრო მოგვიანო ცნობებითაც; ფარსმან II-ს, რომელმაც სხვათა შორის, გააკვირვა რომაელები მხედრული ხელოვნებით, მარსის მოედანზე ძეგლი დაუდგეს³. ოთხიოდე საუკუნის შემდეგ ბერძენი ისტორიკოსები კვლავ ადასტურებენ აქ კეთილმოწყობილი იპოდრომის არსებობის ფაქტს⁴.

საქართველოში ფეოდალიზმის გამარჯვების შემდეგ ცხენოსნურმა სპორტმა განვითარების უფრო მაღალ საფეხურს მიაღწია. განვითარებული ფეოდალიზმის დროის მხატვრული ლიტერატურის

¹ D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, Chicago, 1926—1927, vol. I, §§ 772, № 1, 80; vol. II, §§ 7-1, 848, 911; შარ. ი. ჯავახიშვილი, დასახელებული შრომა, გვ. 77.

² ა. როდოსელი, არგონავტიკა, ა. ურუშაძის გამოცემა, თბილისი, 1948 წ., გვ. 148—49.

³ Латышев, Известия..., ВДИ, № 2, 1948 г., გვ. 277.

⁴ ს. ყაუხჩიშვილი, პროკოპ კესარიელის ცნობები საქართველოს შესახებ, საქ. სახელმწიფო მუზეუმის „მოამბე“, ტ. VII, ტფილისი, 1933 წ., გვ. 146—147.

ძეგლებში საამისო საბუთის მიკვლევა ძნელი არ არის. ძნელბედობასაც ვერ მოუშლია საქართველოში სპორტის ეს სახეობა: XVII საუკუნის დოკუმენტები ამის სასარგებლოდ არა ერთს ცნობას შეიცავენ¹. ასეთსავე სურათს გვიხატავს სხვა მრავალი აღწერილობაც. შარდენი ამბობდა მეგრელების შესახებ: „ისინი კარგი მებრძოლები და მხედრები არიან“-ო;² ქართველთა ყოფის ეს დამახასიათებელი მხარე კარგად აქვთ შემჩნეული რუს ავტორებს³.

ქართველ ისტორიკოსთა შორის დავასახელებთ ვახუშტის, როპლის აღწერილობით ცხენოსნური სპორტის სხვადასხვა სახეობას მნიშვნელოვანი ადგილი აქონდა დათმობილი სააღდგომო წესჩვეულებებში;⁴ ცხენოსნური სპორტის ორგანიზაცია სახელმწიფო ზრუნვის საგანს წარმოადგენდა; მას, როგორც ეტყობა, ყოჩჩიბაში ედგა სათავეში. ყოჩჩებს საამისო სარგოც ეძლეოდათ. ბაქარი წეს ამილახვრის შვილს: „როდესაც მაყაზედ მობურთალს ფარჩა დაოჩეს დაუხე-

¹ თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, ტ. II, ტფილისი, 1897 წ., გვ. 497.

² Путешествие Шардена по Закавказью в 1672 — 1673, Т., 1902 г., გვ. 51—52.

³ Бурнашев С., Картина Грузии..., Т., 1896 г., გვ. 4.

⁴ ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941 წ., გვ. 21—22.

ველი, ის ერთი ფარჩა თქვენ უნდა მოგეცეს¹. ესა და ამ რიგის ფაქტები მაგწყებელია იმ ყურადღე-ბისა, რომელიც ექცეოდა საქართველოში ცხენოს-ნურ სპორტს, როგორც სახელმწიფოებრივი მნიშ-ვნელობის საქმეს.

ამ რიგ-ს ცნობათა გამრავლება ძნელი არ არის; აქ მოყვანილ ქართულსა და არაქართულს, სხვა-დასხვა დროისა და ხასიათის დოკუმენტებში და-ცული ცნობები ვფიქრობთ საკარისია იმის მტკი-ცებისათვის, რომ ქართველ ხალხის ყოფაში, მისი ხანგრძლივი არსებობის მთელ მანძილზე, ცხენოს-ნური სპორტი მუდამ იდგა განვითარების მაღალ დონეზე და შეადგენდა მისი კულტურის ერთ-ერთ დამახასიათებელსა და ორგანულ ელემენტს.

მაგრამ ის მხედრული ვარჯიში, რომელიც ამ-ჟამად ჩვენი ყურადღების საგანია, არ წაომოად-გენს მხოლოდ ცხენოსნური სპორტის სახეობას. მასში ჩაიშულია მეორე სპორტული თამაში, სა-კუთრივ ბურთაობა ჩოგნით. ამდენად ჩოგანბურთი განხილული უნდა იყოს როგორც რთული სპორ-ტული თამაში, შემდგარი სულ ცოტა ორი ელე-მენტისაგან. ეს მეორე ელემენტი — ბურთაობა ჯო-ნით — საქართველოში ასევე ფართოდ იყო გავრ-ცელებული, ძველთაგან მომდინარე ჩანს და ქარ-

¹ საქ. სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი Ad. № 1319.

თლი ხალხური ყოფის დამახასიათებელ ელემენტს წარმოადგებს.

ბურთაობის ყველა სახეობათაგან, რომლებიც დამოწმებულია ქართველი ხალხის ყოფაში, ჯობურთს პირველი ადგილი ეჭირა.

აღმოსავლეთ საქართველოში „ლორობია“-ს სახელწოდებით ცნობილი ჯობურთი აღწერილია ზ. გულისაშვილის მიერ¹. „ლორობია“-ს ამ ვარიანტის სიუჟეტის მიხედვით მოთაძაშე — „მელორე“, ჯობის საშუალებით ცდილობს შეაგდოს ბურთი („ლორი“) მიწაში ამოთხრილ ორმოში („სალორე“). ამ თამაშის დანარჩენი მონაწილენი ასეთივე ჯობებით ხელს უშლიან „მელორე“-ს და ცდილობენ წაართვან მას „ლორი“. ამავე რიგისა და სახელწოდების თამაში 1925 წელს აღწერილ-დამუშავებულია დასავლეთ საქართველოს მასალის მიხედვით გ. მერკვილაძის მიერ სასკოლო ასაკის ბავშვთათვის². მის მიერვე დამოწმებულია ამ თამაშის მრავალი სხვა ვარიანტი „ლორობია“-ს, „მელორეობა“-ს და სხვ. სახელწოდებით.

აქაც თამაშის სიუჟეტის ძირითადი მოტივია მელორის მიერ ბურთის (ლორი) ორმოში (სალორე)

¹ Гулисов З., Об игрушках, играх и разных детских забавах, встречающихся в Грузии, СМОИИ, 5, Т., 1886 г., გვ. 245.

² გ. მერკვილაძე, უჩველესი ქართული თამაში, ტფილისი, 1925 წ., გვ. 1—2, შდრ. მისივე, ქართული მოძრავი თამაშობანი, ტფ., 1922, გვ. 40.

შეგდება ჯოხის საშუალებით. აღმოსავლეთ საქართველოში ჯოხბურთი აღწერილია ნ. შიშნიაშვილის მიერ; აქ ეს თამაშობა ცნობილია „ლორობია“-ს, „კომბლაობა“-ს, „ორმობია“-ს და სხვ. სახელწოდებით¹. ამავე რიგის თამაშობას კახეთში „გოთაობა“-ს უწოდებენ².

ლორობია, რომლის ტიპური სიუჟეტი არსებითად ერთ მოტივს იმეორებს (მელორის მიერ ლორის შეგდება სალორეში) ხალხური გააზრიანებით, ქართველი ხალხის მეურნეობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგის ამსახველია. კულტურულისტორიულის თვალსაზრისით ამ სიუჟეტს ღრმად უნდა ჰქონდეს გამდგარი ფესვები; იგი ორგანულად უკავშირდება ქართველი ხალხის უძველეს წარმოდგენათა იმ კომპლექსს, რომელშიაც გარკვეული ადგილი ჰქონდა დათმობილი ღორს, როგორც ნაყოფიერების იდეის ერთ-ერთ კონკრეტულ გამოსახულებას.

ასე, მაგალითად, გურიაში საახალწლო დღესასწაულთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა შორის ღორს მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა;³ აქ წესად

¹ ნ. შიშნიაშვილი, ქართული ხალხური მოქრავი თამაშობანი, საქ. სსრ ფიზკულტურის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქივი, № 48 (ხელნაწერი).

² სტ. მენთეშაშვილი, ქიზიურის ლექსიკონი, თბილისი, 1943 წ., სიტყვასთან გოთაობა.

³ Мамаладзе Т., Народные обычаи и поверья гурийцев, СМОПЖ, 17, Т., 1893 г., 83. 33—34.

ჰქონდათ შემოღებული ღორის თავის გატანა ვენახში და „აგუნა“-ს მიმართ ასეთი მოწოდების წარმოთქმა: „აგუნა, აგუნა, ჩამოიარე: ბახუას კარები ჩამოიარე! ჩვენს მამულს ამოტენა (აიყვანენ ხელში ყმაწვილს) მტევნები, სხვის მამულს ჩხერგი და ფურცლები“.

აქვე დადგენილია საგანგებოდ გასუქებული ღორის დაკლა ბასილობაზე. ამ რიგის ფაქტები სამეგრელოშიაც არის დამოწმებული. ზოგთა დაკვირვებით მეგრელთა ეს წარმოდგენები მუხის კულტს უკავშირდება¹. იგივე ითქმის იმერეთის შესახებაც, სადაც დადასტურებულია წესჩვეულება (ზოგი გვარისათვის აუცილებლად შესასრულებელი), რომლის მიხედვით ავადმყოფის პატრონს გოჭი უნდა გამოეყვანა და გაეშვა მინდორში². იმერეთშივე ღორი წარმოადგენდა საქორწინო წესჩვეულების აუცილებელ ელემენტს³. რაჭაში დადგენილი წესჩვეულება თოფის „გაბრუნდების“ შემთხვევაში მისი სალორეში შეგდებისა ამავე რიგის ფაქტებს განეკუთვნება⁴.

¹ ს. შაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი, 1941 წ., გვ. 300—301.

² Сагарაძე М., Обычи и верования в Имерети, СМОМПК, 26, Т., 1899 г., გვ. 16.

³ Хускивадзе Ф., Местечко Квириды..., СМОМПК 19, Т., 1894 г., გვ. 176.

⁴ ალ. რობაქიძე, კოლექტიური ნადირობის გადმონათხები რაჭაში, თბილისი, 1941 წ., გვ. 167—168.

ინგილოელთა ყოფაშიაც კი, რომლებიც გარკვეული დროის მანძილზე მაჰმადიანური სამყაროს გარემოცვაში იმყოფებოდნენ, ღორს დიდხანს არ დაუკარგავს ზემოაღნიშნული მნიშვნელობა; ძველად აღდგომის პირველ დღეს. გახსნილების მიზნით, ინგილო ჩაიდებდა პირში ღორის ხორცის ნაჭერს, დაღეჭავდა მას და უკანვე გადმოაჟურთხებდა¹. ეს ფაქტი ნათლად და ამავე დროს მეტად თავისებურად ასახავს ინგილოს ორგვარ დამოკიდებულებას ღორისადმი.

ისევე, როგორც თევზის კულტის სფეროში², აქაც თავს იჩენს გადმონაშთის სახით ღორისადმი დადებითი და უარყოფითი დამოკიდებულების ფაქტები, რაც ზემომოყვანილ მასალასთან ერთად ძველად ღორის ტაბუაციის პრაქტიკაზე უნდა მიუთითებდეს.

ხევსურეთში, მაგალითად, დამოწმებულია აშკარად უარყოფითი დამოკიდებულება ღორისადმი. ღორი აქ „უწმინდურ“ არსებად იყო მიჩნეული; მისი ხორცის მჭამელს, ხევსურთა ძველი წარმოდგენით, „ხატი არ გაახარებდა“³. ამავე დროს ძვე-

¹ მ. ჯანაშვილი, სინგილო, „ძველი საქართველო“, ტ. II, ტფილისი, 1911—1913 წ., გვ. 179.

² Робакидзе А., К вопросу о пережитках культуры, „Советская этнография“, № 3, 1958 г., гв. 124—125.

³ მ. ბ. ლი - უ რ ი, შესაქონლობასთან დაკავშირებული წესრეულებები ხევსურეთში, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივი, რვეული № 5 (ხელნაწერი).

ლად ხევსურებიც ღორს უყურებდნენ როგორც „ავი
სულების“ საწინააღმდეგო ძალას და ამ წარმოდ-
გენათა შესაბამისად ბავშვის აკვანზე ღორის ეშვს
კიდებდნენ, ე. ი. ღორის ნაწილს აპოტროპეულ
(დაცვით) ფუნქციას მიაწერდნენ და მას ამულე-
ტად ხაზობდნენ.

მსგავსი მდგომარეობა დამოწმებულია სვანეთ-
შიც. ძველად აქ არსებობდა წარმოდგენა ღორის
მფარველის შესახებ, რომელსაც გარკვეულ დღეს
ღორს დაუკლავდნენ და პურებს გამოუცხობდნენ¹.
ამავე დროს, დოც. ვ. ბარდაველიძის დაკვირ-
ვებით, აქვე აღკვეთილი იყო ღორის დაკვლა მიც-
ვალეზულთან დაკავშირებული წესჩვეულების შე-
სრულების დროს იმ საბაბით, ვითომ „ხიდი საი-
ქიოსკენ ვიწროა და ღორი ვერ გაეტევას“².

ღორისადმი ამგვარი დამოკიდებულება, მიუხე-
დავად იმისა დადებითია იგი თუ უარყოფითი,
ერთნაირი დამაჯერებლობით მიუთითებს იმ თა-
ვისებურ მნიშვნელობაზე, რომელიც ჰქონდა მი-
ნიჭებული ღორს ქართველი ხალხის უძველეს წარ-
მოდგენებში. ეს გარემოება წერილობითი წყაროე-
ბის მონაცემებითაც დასტურდება. „კელმწიფის კა-
რის გარიგებაში“ დაცული აღწერილობით ღორის
თავს საახალწლო რიტუალში მნიშვნელოვანი აღ-

¹ XXX. სვანთა ზოგი წესჩვეულება, „ივერია“, 1886 წ.,
№ 141 - 146.

² ვ. ბარდაველიძე, სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენ-
დარი, II, ლიფანალი—მიცვალეზულთა დღეობა (ხელნაწერი).

გილი ეჭირა¹. ეს საახალწლო წესჩვეულება ვახუშტისაც აქვს აღწერილი².

აქვე აღსანიშნავია, რომ სევანურად „ყერა“ ნიშნავს „ლორ“-ს და ამავდროს „წმინდა“-ს.

ლორთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა კონცენტრაცია საახალწლო დღესასწაულის გარშემო, ლორის კავშირი ვენახის მოშენებასთან გურულ აგუნობაში, რაჭული წესჩვეულება სალორეში თოფის შეგდებისა ნანადირევის გამრავლების მიზნით, ლორის ადგილი საქორწინო რიტუალში და სხვა, თვალნათლივ უჩვენებს ამ წარმოდგენათა კავშირს ნაყოფიერების იდეასთან, რომლის ერთ-ერთ კონკრეტულ გამოხატულებად, როგორც ჩანს, ლორი იყო მიჩნეული.

მაშასადამე, ლორობიას სახელით ცნობილი თამაშობა თავისი ლექსიკური მასალით, სიუჟეტის თავისებურებით და კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობით სრულიად ბუნებრივად უკავშირდება ქართველთა უძველეს წარმოდგენებს, მათი უძველესი შეხედულებების ერთს ორგანულ ნაწილს შეადგენს და ამდენად მიჩნეული უნდა იყოს როგორც ერთ-ერთი ადრინდელი ქართული ხალხური თამაშობა.

ჯოხბურთის ზემოხსენებულ ფორმებთან ერთად, ჩვენი თემის თვალსაზრისით, განსაკუთრებული

¹ კელმწიფის კარის გარიგება, ეჭ. თაყაიშვილის გამოცემა, ტფილისი, 1920 წ., გვ. 1.

² ვ. ბაგრატიონი, დასაბ. შრომა, გვ. 21.

ინტერესის შემცველია გურული „ჭაკუნობა“, რომლის სრული აღწერილობა ტ. მამალაძემ და გვიტოვა¹ და რომლის დღესაც არსებობა გ. ლომთათიძე² თათიძემ დაადასტურა³. ცნობები „ჭაკუნობის“ შესახებ მოიპოვება აგრეთვე გ. მერკვილაძის ზენოთ დასახელებულ შრომაში — „უძველესი ქართული თამაში“, ლ. ესაკიას სტატიაში, რომლის მიერ მოყვანილია სათანადო გურული დიალექტოლოგიური მასალა³ და სხვ.

ტ. მამალაძის აღწერილობით „ჭაკუნი“ ნიშნავს ბოლომოლუნულ ჯოხს 90°-დან 130°-მდე; მისი სიგრძე დაახლოებით ერთი მეტრია. ყოველი მოთამაშე „ჭაკუნს“ თვითონ იმზადებდა თამაშობის დაწყებამდე, ხოლო ზოგი მას დიდმარხვაში იმარაგებდა და ხშირად ერთი „ჭაკუნით“ რამდენიმე წლის მანძილზე თამაშობდა.

ორ ბანაკად გაყოფილი ბავშვები შეიარაღდებოდნენ „ჭაკუნებით“, დანიშნავდნენ სათამაშო მოედნის საზღვრებს — „ლელოს“ და ცხენისა თუ ძროხის ბალნისაგან მოთელილ ბურთს გაათამა-

¹ Мамаладзе Т., დასახელებული შრომა, გვ. 52.

² გ. ლომთათიძე, ქართული ხალხური ფიზკულტურა, საქ. სსრ ფიზკულტურის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქივი, № 14 (ხელნაწერი).

³ ლ. ესაკია, უმართებულოდ დაღუპებული თამაშობა, „საბალხო განათლება“, 1948 წ., № 30.

შებდნენ. ყოველი მხარე ცდილობდა ბურთი თავის ლელოში გაეტანა¹.

გურული ჭაკუნობის ეს თავისებურება (ბურთის გატანა თავის ლელოში) ახსნას პოულობს ღორობიას მხოლოდ იმ ვარიანტებში, რომელთა სიუჟეტის მიხედვით მელორე ღორს (ბურთს) თავის საღორეში (ორმოში) მიერეკება.

სიუჟეტის ეს თანხვედრილობა და ძირითადი იარაღის ხაზით არსებული მსგავსება საფუძველს იძლევა ვიფიქროთ, რომ „ჭაკუნობა“ ძველ-ქართული ხალხური ღორობიას განვითარებულ სახეს წარმოადგენს. ჭაკუნობის ძველ ტრადიციაზე, სხვათა შორის, მიუთითებს მისი მოედნის საზღვრების სახელწოდებაც „ლელო“, რომელიც ასტრალური ღვთაების სახელწოდებას უკავშირდება.

ქართველთა ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემონახულ სხვა ამ რიგის თამაშობათაგან ყურადღებას იპყრობს კიდევ ერთი სახეობა ბურთაობისა, რომელსაც ამხედრებული მოთამაშენი ასრულებენ ბურთით, მაგრამ უჩოგნოდ. ეს თამაშობა აღწერილია XIX საუკუნის სამოცდაათიან წლებში დ. ბარნაბიშვილის მიერ სამეგრელოში და წარმო-

¹ ალ. რობაქიძე, გურული ჭაკუნობა, საქ. სსრ ფიზკულტურის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქივი, 1950 წ., № 88 (ხელნაწერი).

ადგენს ლელოს ცხენოსნურ სახეობას, მსგავსი თამაში საქართველოს სხვა კუთხეებშიაც არის დამოწმებული¹.

ცხენოსნური ლელოს არსებობის ფაქტი საქართველოში ყურადღების ღირსია. ცხენოსნური ლელო, ჩვენის აზრით, ცხენოსნობისა და ბურთაობის შერწყმის ერთ-ერთ ფორმას წარმოადგენს. მომდევნო საფეხურზე, როგორც ჩანს, ამ თამაშობას ჩოგანიც დაემატა, ხოლო ჩოგნით ქვეითად თამაშის ფაქტი თეიმურაზ ბაგრატიონის შემომოყვანილ ცნობაშია დაცული.

უთუოდ საინტერესოა ამავე რიგის მოვლენათა შორის ზ. შერეზადიშვილის მიერ ლეჩხუმში ჩაწერილი „კოშლაობა“ და ხევში დამოწმებული „კორჯობა“², რომელთა წესების მიხედვით ერთმანეთის მხრებზე ამხედრებული ბავშვები ბოლომოდუნული ჯოხებით ბურთს აგორებენ მიწაზე; მაგრამ ჩოგანბურთის მიმბაძველობას წარმოადგენს ეს თამაშობა თუ მის განუვითარებელ ფორმას — ამეამად პასუხის გაცემა ძნელი იქნებოდა.

ამგვარად, ქართულ ეთნოგრაფიულ ყოფაში დადგენილია ცხენოსნური სპორტის განვითარების მაღალ დონესთან ერთად ჯოხბურთის მრავალი და

¹ მ. გორგაძე, ნარკვევები საქართველოს ფიზიკური კულტურის ისტორიიდან, თბილისი, 1946 წ., გვ. 27—28.

² ს. მაკალათია, ხევი, თბილისი, 1934 წ., გვ. 172.

ნაირნაირი ვარიანტი; სპორტული გართობა-ვარ-
ჯიშობის ეს ორივე სახე ძველთაგან მომდინარეა
და ქართველი ხალხის ყოფის ორგანულ ფლემენ-
ტებს წარმოადგენს. ამასთან ერთად, აქვე დამოწ-
მებულია ცხენოსნური ლელო, როგორც მარტივი
ფორმა ცხენოსნობის და ბურთაობის შერწყმისა
და მობანდული ჩოგნით ქვეითად თამაში; ამის
შემდეგ ცხენოსნურ ჩოგანბურთამდე მხოლოდ
ერთი ნაბიჯია გადასადგმელი.

ამასთან კავშირში ყურადღების ღირსია ის გა-
რემოებაც, რომ ქართულ ეთნოგრაფიულ მასა-
ლაში თავს იჩენს ამ სპორტული გართობა-თამა-
შობის ძირითადი იარაღის (ჩოგნის) გარდამავალი
ფორმები, რომლებიც ასახავენ უმარტივესი ია-
რაღიდან ურთულეს იარაღისაკენ თანმიმდევარი
გადასვლის პროცესს. ასეთია: უბრალო და ბო-
ლოგამსხვილებული ჯოხი, რომელიც ხმარებაშია
ლორობიას თამაშის დროს, შემდეგ — ბოლომოხ-
რილი ჯოხი, როგორც ჭაკუნობის დამახასიათე-
ბელი იარაღი და ბოლოს იგივე ბოლომოხრილი,
მაგრამ ბოლოში ამობანდული იარაღი, რომელიც
ქართულ ჩოგანბურთს ახასიათებს.

ზემოხსენებულ გარემოებათა გათვალისწინების
შედეგად, საფუძველს არ უნდა იყოს მოკლებული
საეარაუდო მოსაზრება, რომ ჩოგანბურთის იმ
სახეობის ჩამოყალიბების პროცესში, რომელიც
XVII საუკუნიდან მოყოლებული ქ ა რ თ უ ლ ი ჩ ო გ -

ნის სახელწოდებით იყო ცნობილი, გარკვეული როლი უნდა შეესრულებინა ქართული ცხენოსნური სპორტის ძველთაგან მომდინარე ტრადიციებსა და ქართული ხალხური ჯოხბურთის ფორმათა სიმრავლეს.

IV

ისტორიულად ჩამოყალიბებული სპორტის ნაციონალური სახეები ხალხური შემოქმედების ნაყოფია; სპორტის თანამედროვე სახეების უმრავლესობა გენეტიკურად ხალხურ სპორტულ თამაშობებს უკავშირდება. ცალკეული სპორტული თამაშობა ამა თუ იმ კულტურულ-ისტორიულ გარემოში მისი წარმოშობისა თუ დანერგვის შემდეგ თავისებურ ფორმად ყალიბდება და შემდგომი განვითარების პროცესში ნაციონალური კულტურის დამახასიათებელ ელემენტად იქცევა.

კლასობრივი საზოგადოების პირობებში რიგი თამაშობა სათანადო ცვლილებას განიცდის, მაგრამ ყველა შემთხვევაში ხალხური შემოქმედების ეს დარგი და განსაკუთრებით კი ხალხური სპორტული თამაშობები მუდამ ინარჩუნებს ფიზიკური აღზრდის მძლავრი საშუალების პოტენციას.

საბჭოთა კავშირის ხალხთა ყოფა ამ მხრივაც წარმოადგენს მდიდარ საგანძურს, რომელშიაც დაუნჯებელია ხალხური შემოქმედების ამ დარგის მრავალი ფასეული მონაპოვარი და როქელიც ამავე

დროს ფიზიკური აღზრდის თანამედროვე საშუალებათა განდიდრების დაუშრეტელი წყაროა.

მაგრამ სპორტის ნაციონალური სახეების მნიშვნელობა მარტო ამით არ ამოიწურება; თუ სპორტის ამ სახეებს ხალხის ყოფის დამახასიათებელ ელემენტებად ვაღიარებთ, სოციალისტური საზოგადოების პირობებში მათ გარკვეული როლიც დაეკისრება ფორმით ნაციონალური და შინაარსით სოციალისტური კულტურის მშენებლობის საქმეში. მაშასადამე ამხანაგ სტალინის მითითება იმის შესახებ, რომ „ხელი უნდა შევეწყოთ ნაციონალურ კულტურებს განვითარდნენ და გაიშალონ, გამოავლინონ მთელი თავისი პოტენცია“...¹ სპორტის ნაციონალურ სახეებსაც შეეხება, როგორც ნაციონალური კულტურის ერთ-ერთ ელემენტს.

უფრო მეტის თქმაც შეიძლება. ფიზიკური კულტურა სოციალისტური კულტურის ნაწილია და კომუნისტური აღზრდის ერთ-ერთი საშუალება; ამასთანავე, იგი წარმოადგენს ხალხური შემოქმედების გარკვეულ ფორმას და, მაშასადამე, ნაციონალური კულტურის ელემენტს. ხოლო „პროლეტარული კულტურა კი არ უარყოფს ნაციონალურ

¹ ი. სტალინი, ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიკური ანგარიში, საკ. კ. პ. (ბ) XVI ყრილობას, ლენინიზმის საკითხები, თბილისი, 1935 წ., გვ. 506.

კულტურას, არამედ შინაარსს აძლევს მას, და, პირიქით, ნაციონალური კულტურა კი არ უარყობს პროლეტარულ კულტურას, არამედ ფორმას აძლევს მას¹.

სწორედ ამიტომ არის, რომ სოციალისტური კულტურის მშენებლობისა და კერძოდ საბჭოთა სპორტის შემდგომი განვითარების პროცესში ნაციონალური კულტურების ამ მონაპოვართა მნიშვნელობა ~~ცდილობს იზრდებოდეს~~ ~~პრაქტიკულად~~ ეს იმას ნიშნავს, რომ საბჭოთა სპორტის ძირითად სახეთა შორის, ისევე, როგორც საბჭოთა ფიზიკური აღზრდის სისტემაში საერთოდ, სპორტის ნაციონალურ სახეებს მათთვის შესაფერი ადგილი ეთმობა.

ამ თვალსაზრისით საკითხი სპორტის ნაციონალური სახეების შესახებ საბჭოთა ფიზიკური აღზრდის თეორიის უშუალო ამოცანათა რკალში ექცევა და მისი ერთ-ერთი აქტუალური პრობლემის მნიშვნელობას იღებს.

ამგვარად, სპორტის ნაციონალური სახეების განვითარება-გავრცელება ფორმით ნაციონალური, შინაარსით სოციალისტური კულტურის მშენებლობის ერთ-ერთი მომენტი. სპორტის ნაციონალური სახეები, ამასთან ერთად, წარმოადგენენ

¹ ი. სტალინი, აღმოსავლეთის ხალხთა უნივერსიტეტის პოლიტიკური ამოცანების შესახებ, თბზულებანი, ტ. VII, გვ. 152.

ფიზიკური აღზრდის თანამედროვე საშუალებათა
შევსება-გამდიდრების უზრეველ წყაროს. ამ დარგში
ცალკეული ნაციონალური კულტურების მიღწე-
ვათა ათვისება მოძმე რესპუბლიკების მიერ საბ-
ჭოთა კავშირის ხალხთა მეგობრობა-თანამშრომ-
ლობის ერთ-ერთი მომენტი.

ქართული ხალხური სპორტის გამოვლინება-შეს-
წავლასა და გამოყენებას საფუძველი ჩაეყარა
~~_____~~ საქ. კ. პ.

(ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1948 წლის 27 დე-
კემბრის დადგენილება ამ დარგშიაც ითვალისწი-
ნებდა მუშაობის გაფართოებასა და გაღრმავებას.

საქ. სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებულმა ფი-
ზიკური კულტურისა და სპორტის საქმეთა კომი-
ტეტმა და საქ. სსრ ფიზკულტურის სამეცნიერო-
კვლევითმა ინსტიტუტმა მნიშვნელოვანი სამუშაო
ჩაატარეს სპორტის ქართული სახეების გამოვლი-
ნება-შესწავლისა და გადამუშავება-დანერგვის
საქმეში.

ქართული სპორტის ისტორიისა და ხალხური
თამაშობების საკითხებს სპეციალური გამოკვლე-
ვები მიეძღვნა. სისტემატური მუშაობა წარმოებს
თანამედროვე ყოფაში შემონახულ ხალხურ თამა-
შობათა გამოვლინებისა და მათი შესწავლის ხაზით.

სადღეისოდ საქართველოს სსრ ფიზკულტურის
სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ფონდებში
თავმოყრილია აღწერილობა მრავალი ასეული ხალ-

ხური თამაშობებისა, რომელთა ნაწილი მათი ყოველმხრივი შესწავლის შემდეგ თანდათანობით ინერგება ფიზიკური აღზრდის თანამედროვე პრაქტიკაში. ხალხური თამაშობების საფუძველზე ეწყობა სპორტული დღესასწაულები¹, ისინი ფეხსიკიდებენ სტუდენტთა სპარტაკიადებში², მათ ფართო ადგილი ეთმობა სკოლებში.

ბუნებრივია, რომ სპორტის ქართულ ნაციონალურ სახეთა ~~შორის მთავარი~~ ყურადღება პირველყოვლისა ცხეხოსნურ სპორტს მიექცა. ამ მიმართულებით ჩატარებული მუშაობის შედეგად პირველ რიგში შესწავლილი და აღდგენილი იყო „ისინდი“ (მაშინ ჯერ კიდევ ჯირითად წოდებული), რომლის აღწერილობა და წესები 1938 წელს გამოქვეყნდა³. დაახლოებით ერთი წლის შემდეგ ასევე დამუშავდა და გამოქვეყნდა „ყაბახი“-ს აღწერილობა და შეჯიბრების წესები⁴.

„ჩოგანბურთ“-მა კარგა ხანია რაც მიიპყრო ყურადღება⁵. თავდაპირველად ამ სპორტული თა-

¹ ნ. შიშნიაშვილი, ქართული ხალხური თამაშობანი, გაზ. „სახალხო განათლება“, 1951 წ., № 5.

² დამთავრდა უნივერსიტეტის სპარტაკიადა, გაზეთი „კომუნისტი“, 1951 წ., № 111.

³ ჯირითი, თამაშის წესები, თბილისი, 1938 წ.

⁴ ყაბახი, თამაშის წესები, თბილისი, 1939 წ.

⁵ შდრ. გ. მერკვილაძის ბიერ აღწერილი „ცხენ ჩოგანობა“, ქართული მოძრავი თამაშობანი, დასახელებული გამოცემა, გვ. 62—63.

მაშობის შეჯიბრების წესები შემუშავებული იყო მ. ჭავჭავაძის და ი. კიზირიას მიერ¹. ეს წესები შემდეგში არა ერთგზის დაზუსტდა და გარკვეულ ნაწილში ჯერ კიდევ მოითხოვს მუშაობას მათი საბოლოოდ დახვეწის მიზნით.

სამივე ზემოხსენებული ცხენოსნური სპორტული თამაშობის წესების უკანასკნელი ვარიანტი გამოქვეყნებულია 1950 წელს².

ეს ნაშრომი საქართველოს სსრ ფიზკულტურის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის 1949 წლის გეგმით დამუშავდა და პირველად წაკითხული იქნა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესიაზე (1949 წ. 17 ნოემბერს); მისი შემდგომი განვრცობა მიზნად ისახავდა ამ სპორტული თამაშობის ისტორიული სურათის აღდგენას და მასთან დაკავშირებული რიგი კულტურულ-ისტორიული საკითხის გარკვევას, კერძოდ, ამ სპორტული თამაშის გენეზისის გარკვევის ცდას³.

¹ ი. კიზირია და მ. ჭავჭავაძე, ცხენოსნური სპორტი, თბილისი, 1946.

² ქართული ხალხური სპორტული თამაშობების ცხენბურთის, ისინდის, ყაბაზის წესები, თბილისი, 1950 წ.

³ Сессия Ученого Совета Института истории АН Груз. ССР, посвященная вопросам этнографии Кавказа, Тезисы докладов, Тбилиси, 1949 г., гл. 6—7.

მაგრამ „ცხენბურთის“ სრულყოფილი სახით ჩამოყალიბების მიმართულებით ჯერ კიდევ ბევრია გასაკეთებელი. „ცხენბურთი“ ცხენოსნური სპორტის ურთულესი ფორმაა და მისი მდიდარი სპორტული თუ სანახაობრივი თვისებების სრული გამოვლინება ამ თამაშობის წესების შემდგომ დაზუსტებას და ტექნიკის სრულქმნას მოითხოვს. შესასწავლია მაგ., თვითონ ჩოგანი; მისი ბადის უფრო მეტად დაჭიმვა საშუალებას მიცემდა მსედრებს უფრო შორს, უფრო ზუსტად ეტყორცნათ ბურთი და შეტევა თუ დაცვა უფრო ფართო ხაზით ეწარმოებინათ. ამით თავიდან აცილებული იქნებოდა მოთამაშეთა ერთ ადგილას შეჯგუფება, რაც მეტად ბორკავს თამაშის მსვლელობას.

ყურადღება უნდა მიექცეს სათამაშო მოედნის როგორც ფართობს აგრეთვე, განსაკუთრებით, მის ნიადაგს, რადგან უსწორო ნიადაგი ხშირად მიმართულებას უცვლის ბურთს და თამაშის ინტერესს ანელებს. ქართული ნაციონალური კოსტუმების მდიდარი და მრავალნაირი გარდერობიდან სასურველია ისეთი ტანსაცმლის ამორჩევა, რომელიც უფრო მოსახერხებელი იქნებოდა მოთამაშისათვის. საჭირო იქნებოდა თამაშის წესების გადასინჯვაც მათი დაზუსტების მიზნით. განსაკუთრებული მზრუნველობის საგანი უნდა გახდეს თამაშის ტექნიკის და ტექნიკის სრულქმნა,

რისთვისაც საჭიროა ვარჯიშობის წესების გამო-
მუშავება და გუნდების სისტემატური წრთვნა
ამ ძველ ქართულ სპორტულ თამაშობასთან და-
კავშირებული რიგი კულტურულ-ისტორიული მნიშ-
ვნელობის საკითხი დამატებით კვლევას მოითხოვს.
ზემოხსენებული ცხენოსნურ-სპორტული თამა-
შობის საბოლოო გარიანტის საკითხის გადაწყვეტა
მხოლოდ მისი პრაქტიკული შემოწმების შემდეგაა
შესაძლებელი. ამ მხრივ აღსანიშნავია ის დიდი
ორგანიზაციული მუშაობა, რომელიც ჩაატარა
საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსე-
ბული ფიზკულტურისა და სპორტის საქმეთა კო-
მიტეტის ცხენოსნური სპორტის სექციამ; ამ სექ-
ციამ ზემოხსენებულ სპორტულ თამაშობათა საც-
დელ შესწავლასთან ერთად, რომელსაც თან სდევ-
და თამაშობის წესების თანდათანობითი დახვეწა,
უზრუნველყო მათი დანერგვა და გავრცელება სა-
ქართველოს თანამედროვე ფიზკულტურულ პრაქ-
ტიკაში. „ყაბახი“, „ისინდი“ და „ცხენბურთი“
დღეს ქართული ცხენოსნური სპორტის ყველაზე
გავრცელებული სახეებია. მათთვის შემუშავებული
მშთ-ს ნორმატივები და სპორტული სათანრიგო
კლასიფიკაცია (სპორტის დამსახურებული ოსტა-
ტი გ. ჩიკვაიძე) მიღებულია და დამტკიცებუ-
ლი ფიზკულტურის საკავშირო კომიტეტის მიერ.
[redacted] რესპუბ-
ლიკური თასის დაწესების შემდეგ სისტემატურად

იზრდება ცხენოსნური სპორტის ქართული სახე-
ების მიხედვით შეჯიბრების მონაწილეთა რაოდენ-
ობა; უკვე ტრადიციად ქცეულ შეჯიბრებებში
სულ მეტი და მეტი გუნდი იღებს მონაწილეობას;
ამ შეჯიბრებებში ქართული კულტურის სიმდიდ-
რის დემონსტრაციისა და სახალხო დღესასწაულის
სახე მიიღო. შეჯიბრებებს ~~_____~~
~~_____~~ ყოველწლიურად ასეულობითასი
მაყურებელი ესწრება.

1951 წლის აგვისტოში ქართველმა ცხენოსნებ-
მა მოსკოვის მაყურებელს უჩვენეს „ყაბახი“ (სურ.
6), „ისინდი“ (სურ. 7) და „ცხენბურთი“
(სურ. 8). ცხენოსნური სპორტის ამ ქართულ
სახეებს დიდი წარმატება ხვდა წილად¹. გაზეთი
„Советский спорт“-ი მოწინავე წერილში წერდა,
რომ საქართველოს მაგალითი სპორტის ნაციო-
ნალური სახეების აღდგენა-განვითარების საქმეში
საბჭოთა კავშირის სხვა რესპუბლიკებმაც უნდა
გადაიღონ². საკავშირო ფიზკულტურის კომიტეტმა
დააწესა გარდამავალი თასი, რომელიც მიეცემა
ყოველწლიურად ჩატარებულ შეჯიბრებაში ცხენ-
ბურთელთა გამარჯვებულ გუნდს. ამიერიდან

¹ Гинювский Г., «Конники Грузии», „Советский спорт“, 1951 г., № 103.

² Все ~~_____~~ развивать национальные виды спорта
„Советский спорт“, 1951 г., № 108.

სურ. 6.

UNIVERSITY
OF CALIFORNIA

Fig. 7.

101

11
1000

Fig. 8.

საკავშირო შეჯიბრებაში „ცხენბურთ“-ში მოძვე
რესპუბლიკების გუნდებიც მიიღებენ მონაწილეობას.
ეს წარმოადგენს საქართველოში ამ მიმართულებით
ჩატარებული მუშაობის მეტად მაღალ შეფასე-
ბას და ამავე დროს მოითხოვს მუშაობის შემ-
დგომ გაშლა-გაღრმავებას ქართული ნაციონა-
ლური სპორტის ახალი სახეების გამოვლინება-
შესწავლისა და მათი აღდგენა-დანერგვის მი-
მართულებით.

შინაარსით სოციალისტური, ფორმით ნაციო-
ნალური კულტურის აყვავებამ საბჭოთა საქართ-
ველოში ძველთაგან მომდინარე ჯანსაღ სპორტულ
ტრადიციებსაც განვითარების ახალი და ფართო
პერსპექტივა შეუქმნა. ქართული „ჩოგანბურთი“,
რომელიც ძველ საქართველოში არსებითად ფეო-
დალური არისტოკრატის ხელმისაწვდომ გასარ-
თობს წარმოადგენდა, დღეს საკოლმეურნეო სპორ-
ტული საზოგადოებრიობის, კომუნიზმის მშენე-
ბელთა მასების საკუთრებას და გმირთა ახალი
თაობის აღზრდის ერთ-ერთ საშუალებად იქცა.
ამ ძველქართულმა სპორტულმა თამაშობამ მხო-
ლოდ საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში მიიღო
ქვეყნარტად ხალხური სახე; ამის გამო იგი გა-
ვიდა საქართველოს ფარგლებიდან და საბჭოთა
კავშირის ხალხთა საკუთრება გახდა.

ტირმინთა სპიიბელი

აგუნა — 39
 ასპარეზი — 13, 34
 ასპა⁺ეზობა—გართობა—14
 ბასილობა — 39
 ბურთაობა — 12, 13, 17, 25,
 28, 32, 36, 37, 44, 45,
 46
 ბურთი — 8, 13, 15, 16, 17,
 20, 24, 25, 26, 27, 29,
 37, 44, 53
 ბურთიან-ჩოვნიანი — 13
 ბურთის თამაში — 26
 ბურთის წამლები — 16, 17
 ბურთობა — 13, 14, 19, 24
 გადრი — 15, 17, 20, 24,
 26, 27
 გოთაობა — 38
 თოფის „გაბრუნდება“ — 39
 იპოდროში — 34
 ისინდი — 51, 54, 55
 კოვზისმაგვარი ჩოვანი — 4, 8
 კომბლობა — 38
 კორჯობობა — 45
 კოშლობა — 45
 ლელო — 43, 44

მაცა — 13, 15, 16, 17, 2
 25, 35
 „მელოზეობა“ — 37
 მობანდული ჩოვანი — 4, 18
 19, 46
 მობურთალი — 13, 16, 35
 მოჭირვით ბურთაობა — 16,
 17
 ნაპირზე მარბენალი — 16,
 17
 ორმოზია — 38
 პოლო — 3, 4, 6, 9, 11
 პოლო ირანში — 4, 6
 რადი — 25, 26
 რადრაბაგანი — 24, 26, 27
 rachel(t)a — 19, 27
 რკალვახსნილი ჩოვანი — 20
 რკალდაბურული ჩოვანი — 20
 საბალწლო წესწვეულება —
 42
 სადგინი — 32
 სავლაჯან — 3
 ფეშრების ქმნა — 24
 ქათალ-მალაქა — 24, 26
 ქართული ჩოვანი — 11, 27,
 29, 46, 47

ქართული ჩოგანბურთი —
26, 46
ტიჩილოვია — 24, 26
ლორის ტაბუაცია — 40
„ლორობია“ — 37, 38, 42, 44
ყაბახი — 51, 54, 55
ჩოგანი — 3, 6, 8, 13, 16,
17, 19, 20, 25, 26, 27,
28, 29, 45, 53
ჩოგანბურთი — 10, 13, 14,
15, 17, 18, 19, 20, 24, 26,
27, 29, 36, 45, 52, 59
ჩოგანი თურქეთში — 9
ჩოგნით ბურთაობა — 36
ჩოგნის ბურთაობა — 25
ჩოგნის გარდამავალი ფორ-
მები — 46
ჩოგნის ტარი — 28
ჩოგვან — 3
ჩაქუჩისმაგვარი ჩოგანი —
4, 5, 8, 9
ცხენბურთი — 53, 54, 55
ცხენნი — 30, 31, 32

ცხენოსნური ბურთაობა —
29

ცხენოსნური ლელა — 45, 46

ცხენ-მალეთ — 25

ცხენოსნური ჩოგანბურთი —
46

ჭადრაკი — 4

ჭაკუნი — 43

ჭაკუნობა — 42, 43, 44

„ჭირისპატრონი“ — 31

ხელგარდაყოფით შემოკვ-
რა — 16, 17

ხელის დამღები — 16, 17

ხელ-ჩადათ — 24, 25

ხელ-უჯულმათა — 16, 17

ხელ-ფიცხათ — 25

„ხოლ“ — 18, 19

„ჯირიდ“ — 3

ჯირითი — 32, 33, 51

ჯოხბურთი — 37, 38, 42,
45

ჯოხით ბურთაობა — 36

ტიპოგრაფიკული ბ. იორაშვილი
კორექტორი ივ. ხუციშვილი
გამომცემი ა. ნინიძე

გადაეცა წარმოებას 19/XI-51 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად
1/II-52 წ. ჟგ 00125. ანაწყოების ზომა 4,5×7. ქალაქის
ზომა 70×92. სასტამბო ფორმათა რაოდენობა 4.
ტირაჟი 3.000. შეკვ. № 801.

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული
პოლიგრაფიკული ცენტრის საქმეთა სამმართველოს ბეჭდვით
სიტყვის კომბინატი. თბილისი, მარჯანიშვილის ქ., № 5.

Комбинат Печати Грузполиграфиздата при Совете
Министров Грузинской ССР.
Тбилиси, улица Марджанишвили, № 5.

ფასი 70 კპვ.

ნომინალი — 1952 წ. პრეისკურანტით

2-61 / 136

А. Робакидзе
„ЦХЕНБУРТИ“
(на грузинском языке)

Госиздат Грузинской ССР
Тбилиси
1952